

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-12>

УДК 330.341

Олександр КОВАЛЬ

Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

<https://orcid.org/0000-0002-8806-8936>

e-mail: bear99@ukr.net

Ігор МІХНО

Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

e-mail: foksion@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті розкрито поняття моделі ринкової економіки, наведений процес формування національної моделі ринкової економіки та теоретичне спрямування цього процесу. Виділено теоретичні проблеми ліберальної моделі ринкової економіки. Висвітлено подальшу еволюцію моделі ринкової економіки під впливом глобальних історичних подій. Наведено лібертаріанську модель економіки, охарактеризовано зміну моделі економіки під впливом розповсюдження Covid-19, активізацію до певних дій малого та середнього бізнесу, запуск процесів цифровізації та визначення галузей, які до цього найбільш сприятливі. Визначені зміни в моделі економіки під впливом військового вторгнення Росії, перераховані негативні фактори, які здійснювали вплив та охарактеризована міжнародна допомога для економіки України.

Ключові слова: модель ринкової економіки, ліберальна модель ринку, традиційна модель ринку, саморегуляція ринку, лібертаріанство, соціальна нерівність, розподіл доходів, цифровізація.

Olexandr KOVAL, Igor MICHNO

Rauf Ablyazov Eastern European University

MARKET ECONOMY MODEL OF UKRAINE EVOLUTION IN MODERN CONDITIONS

The article describes concept of market economy model, process of a national market economy model formation and theoretical direction of this process. Market economy liberal model theoretical problems are highlighted, namely, an uncertainty of market self-regulation and its theoretical underdevelopment. Social inequality is characterised as a sign of economy liberal model. Distribution of incomes both in the world and in Ukraine are analysed.

A market economy model evolution under influence of global historical events is highlighted. The libertarian model of the economy is presented, change in the economic model under the influence of the spread of Covid-19, the activation of certain actions of small and medium-sized businesses is characterised. Changes in the economic model under the influence of Russia's military invasion are identified, negative factors that had an impact are listed, and international aid for Ukraine's economy is described.

Competition, as the central thesis of liberal economic policy, cannot fully fulfill tasks of economic system of society. Favorite variations of the "invisible hand of the market" of Adam Smith's time need revision. Therefore, it can be concluded that the liberal model of economy is characterised by social inequality, and its use can be revised in the direction of alternative, more optimal, models.

Key words: market economy model, liberal market model, traditional market model, market self-regulation, libertarianism, social inequality, income distribution, digitalization.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних умовах недостатньо уваги приділяється питанню вибору економічної моделі розвитку суспільства. Але в зв'язку з важливістю цього питання увага суспільства до нього буде повернута.

Визначення діючої моделі економіки країни та її характеристик має велике значення, так як вона має не тільки описовий характер, а і є основою для формування економічної та соціальної політики держави. Визначення розвитку різних моделей національних економічних систем під впливом різноманітних факторів є важливим в ході розробки економічної політики, формування прогнозів їх майбутнього розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій

Поняття моделі ринкової економіки висвітлювали в своїх працях такі вчені: М.К. Бункіна, О.П. Градова, О.Г. Гранберг, Т.В. Голюкова, Л.С. Гринів [1], Г.Л. Вербицька [2]. Вплив Covid-19 на економіку країни описувала Касьянова Н.В. [3]. Вплив війни на окремі аспекти ринкової економіки, наприклад ринок праці висвітлений в працях О.М. Піщуліної та К.С. Маркевич. [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Класифікація національних економік, моделі ринкової економіки є питанням, яке висвітлено в працях багатьох вчених. На відміну від цього, висвітлення характеристик конкретної моделі економіки, їх еволюція та визначення поточної моделі, вплив на модель економіки країни розповсюдження Covid-19 та

прямого військового потребує додаткових досліджень. Також слід відмітити, що формування пропозицій з відбудови економіки України після війни завжди буде актуальним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття теоретичних основ моделі ринкової економіки, наведення її еволюції та характеристика в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

За [5] національна модель ринкової економіки – система господарювання, що склалася у конкретній країні; відбиває тенденції розвитку окремих господарських систем з урахуванням як загальноекономічних особливостей розвитку суспільства (економічна система), так і специфічних, притаманних лише даній господарській системі на певному етапі її еволюції. Звичайно моделі економіки можна поділити на традиційні (з домінуванням контролю держави) та ліберальні (зі зменшенням ролі держави) моделі. Перший вид характерний для Японії та Німеччини, другий для Франції.

24 серпня 1991 року була прийнята постанова та Акт проголошення незалежності України. З цього часу Україна стала розвиватися як незалежна держава з власною економічною політикою та перехідними умовами до ринкової економіки і одразу почалися пошуки відповідної моделі ринкової економіки. Так, з травня 1992 року в Україні впроваджується система національних рахунків СНР, яка була сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки.

Після 1992 року в Україну спрямувався потік іноземної літератури в якій характеризувалися переваги ринкової моделі та описувалася ліберальна модель ринку з механізмом саморегуляції ринку. Найбільш характерним є Економікс [6], починаючи з видання 1992 року та всі попередні перевидання. В цих виданнях проваджувалися переваги ліберальної моделі ринку, описувалися саморегуляція ринку. При чому альтернативні моделі зовсім не розглядалися. В сучасних умовах в Україні вкорінилася думка, що ринок – це найбільш досконала структура, яка має здатність до саморегуляції. Так [7] зазначено: «Переваги вільного ринку полягають у тому, що він функціонує на основі саморегулюючого механізму, через ціни; на основі попиту створює орієнтири для капіталовкладень у виробництво».

Проблема з цією досить простою моделлю в тому, що вона не доопрацьована теоретично, так механізм дії цього принципу саморегуляції не визначений детально, а тільки названий в загальних рисах. Відповідно саморегуляція не працює на практиці, а ліберальна модель економіки характеризується соціальною нерівністю та іншими проблемами.

Можна визначити такі теоретичні «прогалини» ліберальної моделі ринку:

- фундаментальні поняття ринку, такі як «корисність», «ціна», «прибуток», рівновага майже завжди пов'язані з певним індивідуумом, без зв'язку з соціумом, до якого він належить;
- початкові умови та кінцеві результати саморегуляції ринку ліберальною моделлю ринку не визначаються. Кінцевий результат, який має соціальне спрямування, наприклад поняття загального добробуту цією моделлю не визначається.

Ці проблеми були вперше визначені в праці Вальраса «Дослідження соціальної економії». Два століття після виходу цієї праці економісти намагалися їх розв'язати. Була спроба в дискусії маржиналістів з прихильниками трудової теорії вартості пов'язати загальний добробут Адама Сміта з ринковою рівновагою. Однак в теоретичному апараті ліберальної моделі просто відсутній опис цього загального добробуту.

Охарактеризуємо соціальну нерівність, як ознаку сучасної ринкової економіки та ілюстрацію «саморегуляції» ринку. Для цього наведемо дані з розподілу доходів в світовому масштабі.

За даними експертів аналітичного центру «Oxfam» у 2017 лише 8 супербагатіїв мають такі статки, які мають у своєму розпорядженні 3,5 млрд людей, тобто нижня по доходах половина жителів нашої планети. Для порівняння, ще в 2015 році багатство, яким сумарно володіла нижня по доходах половина людства, концентрувалося в руках 62 осіб, а в 2010 році — таким же багатством володіло 388 осіб [8].

За даними Oxfam [9] за 2020-2022 рік ситуація щодо розподілу багатства була наступною: 63% усіх нових багатств, володіють 1% найбагатших людей світу, решта 37% багатств володіє решта світу разом узята [9]. У грошову виразі \$26 трильйонів володіють 1% найбагатших людей світу, тоді як решта 16 трильйонів доларів володіє решта світу разом узята.

Статки мільярдерів різко зросли у 2022 році завдяки стрімкому зростанню прибутків від продуктів харчування та енергії. Охарактеризуємо ситуацію в Україні за 2011–2015 роки, до початку активних бойових дій, щоб виключити вплив цього фактору. Для цього поділимо населення на децильні групи, які характеризують ступінь розподілу доходів за диференціальними групами, що зображено на рис. 1.

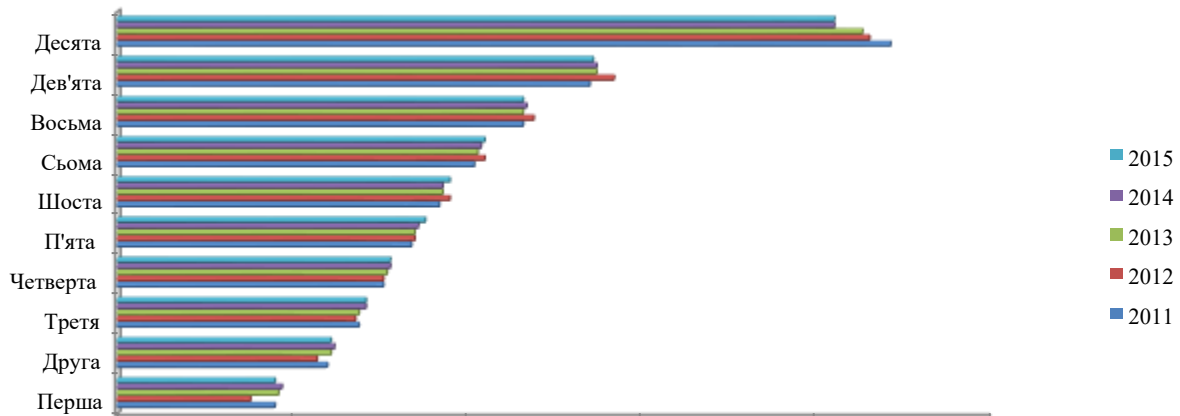

Рис. 1. Розподіл загальних доходів за децильними групами населення в Україні, 2011–2015 рр.

Розподіл дуже нерівномірний, так як десята децильна група населення має найбільшу частку загальних доходів, понад 20 %. Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення України свідчить, що за аналізований період мінімальні доходи найбільш багатих (забезпечених) груп перевищують максимальні доходи найменш забезпечених більше ніж у 3 рази [10].

Тому можна відзначити соціальну нерівність, як ознаку ліберальної моделі ринку та її деяку теоретичну недоопрацьованість.

Ліберальна модель ринку будувалась в Україні, але в літературі не визначалася. Так, наприклад в сучасному варіанті «Економікс» національна економіка визначається так: «Національна економіка, або господарство країни – це сукупність домогосподарств, підприємств, відповідних державних інституцій, установ, інфраструктури та різних активів у межах певного природного середовища й державної території» [11]. При чому, тип моделі цієї економіки не визначається і не називається.

Таким чином, можна побачити формування з 1991 року ліберальної моделі економіки з зменшенням державного регулювання та орієнтацією на саморегулювання ринку, що призводило до певних проблем.

Але слід відзначити, що формування ліберальної моделі економіки відбулося не одразу, модель яка була на початку 90-х років звичайно називають перехідною моделлю. Результатом цього було постійне падіння ВВП, скорочення економіки та зубожіння населення. Все це викликало негативне відношення населення до ліберальної моделі, так як все це проводилося під гаслами ліберальних реформ. Хоча ці реформи можна назвати більше ультраліберальними. Зміна ВВП протягом 1990–2000 рр. відображена на рис. 2.

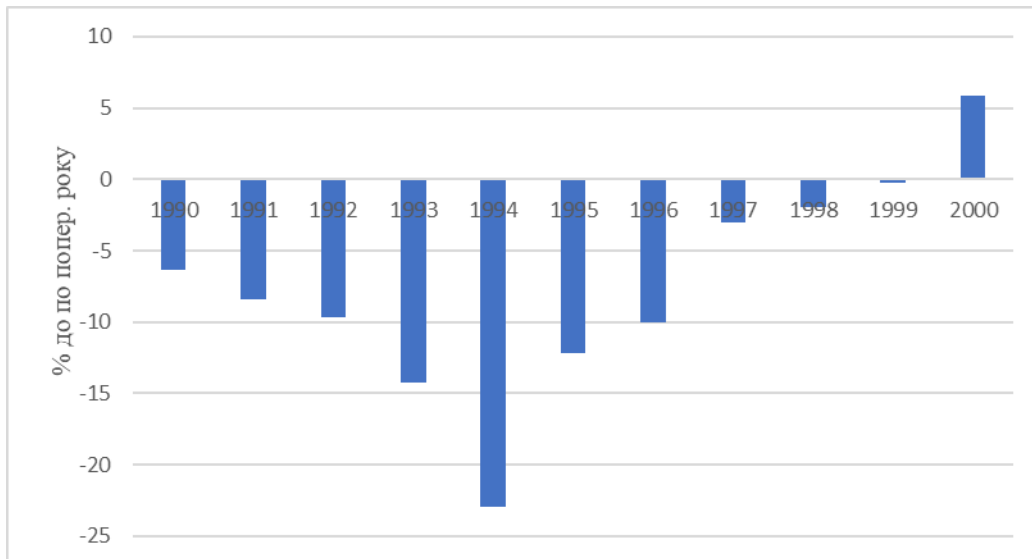

Рис. 2. Зміна ВВП на протягом 1990–2000 рр.

Все це почало виправлятися тільки з 2000 року, коли почалося зростання ВВП. Тому, модель економіки з 1991 до 1999 року можна деталізувати як модель перехідної економіки з певними депресивними ознаками.

З 2000 року почалося економічне зростання, так протягом 2001 року найбільше зростання валової доданої вартості спостерігалось у провідних видах економічної діяльності: обробній промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі, сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, будівництві.

В результаті моніторингу світового банку та Європейського банку реконструкції та розвитку було визначено, що Україна значно просунулася від етапу державного контролю до ринкових реформ. Було відзначено покращення бізнес-клімату, розширення доступу іноземних інвестицій до ринку і посилення захисту прав інтелектуальної власності. Тому, 30 грудня 2005 року Рада міністрів ЄС офіційно визнала Україну країною з ринковою економікою. Але було відзначено наявність таких негативних факторів як корупція та недостатнє законодавче регулювання діяльності ринку. Все це покращило співпрацю між Києвом і Вашингтоном, дозволило українській стороні прискорити процес євроатлантичної інтеграції.

24 травня 2019 вперше правляча партія публічно визначила модель ринкової економіки, яку вона збирається використовувати. Саме тоді радник президента України висловився про те, що правляча партія приймає на озброєння лібертаріанську модель ринку. Представник глави держави у Верховній Раді Руслан Стефанчук заявив в інтерв'ю: «Ідеологією партії Володимира Зеленського "Слуга народу" має бути лібертаріанство» [12]

Лібертаріанство (англ. *libertarianism*; від лат. *Libertas* — «свобода») — термін, який використовується спектром політичних філософій, що просувають ідею індивідуальної свободи та мінімізації розміру державного апарату. Лібертаріанство – це рух, який виступає за свободу індивіда. Лібертаріанці вважають, що громадянин є вищим за державу, індивід – вище колективу, приватне – вище суспільного.

Можна виділити такі положення цієї моделі:

- концепція спонтанного порядку;
- природна гармонія інтересів.

Так, перше положення полягає в тому що певний суспільний лад самостійно постає з взаємодії людей, які співпрацюють задля досягнення особистої вигоди. Тому можна охарактеризувати цю модель, як подальший розвиток ліберальної моделі ринку, з її модифікацією під певні сучасні умови. Так, концепцію спонтанного порядку можна визначити як подальший розвиток «невидимої руки ринку» поширеної на інші сфери життя.

12 березня 2020 року в Україні розпочався карантин, пов'язаний з розповсюдженням Covid-19, який завершився 1 липня 2023 року. Карантин спричинив загальний негативний вплив на економіку України. Так, якщо в 4 кварталі 2019 року зміна ВВП в Україні до відповідного періоду попереднього року складала 1,3 %, то в 1 кварталі 2020 вона складала вже 1,5%.

Можна відзначити, пандемія викликала зміни в моделі ринкової економіки та спричинила поштовх до цифровізації та діджиталізації процесів виробництва. Підприємства, які цифровізували свої процеси та були готовими до викликів навіть наростили свої потужності під час карантину, іншим прийдеться відновлювати попередні потужності і тільки тоді все це впроваджувати.

Майже всі виробничі процеси рухатимуться в сторону цифрових технологій. Пандемія надала поштовх прискоренню автоматизації виробництва, розвитку інтернет-технологій, що забезпечують комунікацію між персоналом та машинами. За [13] позитивні тенденції цифровізації будуть відбуватися в таких видах економічної діяльності (%):

- Фінансові, страхові послуги 14;
- Роздрібна торгівля 11;
- Охорона здоров'я 10;
- Освіта 9;
- ІТ 9;
- Телекомунікаційні послуги 9;
- Оптова торгівля 6;
- Фармацевтична промисловість 6.

Також слід відзначити, що малий та середній бізнес будуть набагато більше зазнавати позитивного впливу цифровізації, ніж великий бізнес. Таким чином, можна побачити модель економіки в умовах розповсюдження Covid-19 з активізацією малого та середнього бізнесу (якщо він готовий до змін).

24 лютого 2022 року відбувся відкритий військовий напад ЗС Росії на Україну. Війна почала здійснювати вплив на економіку України з самого початку. Слід відзначити такий вплив на економіку, як значні втрати та пошкодження активів підприємств, іноді знищення їх інфраструктури, втрата ланцюгів постачання сировини, товарів та іншого. За [4] слід відзначити такий вплив на економіку:

- 68% компаній скоротили витрати;
- 44% залучили кредити від партнерів;
- 35% релокували підприємства;
- 13% запустили нові бізнес-напрямки.

Тому, все це призводить до того, що за 9 місяців 2022 року ВВП України скоротився на 30 %, відповідно дана модель економіки не могла існувати без фінансової підтримки та ультра м'якої фіскальної політики. Так, економіка України у 2022 році отримала понад 32 млрд дол. США та 18,5 млрд дол. США у поточному році [14].

Наведемо приблизну оцінку потреб на відновлення та відбудову відображена на рис. 3. [14].

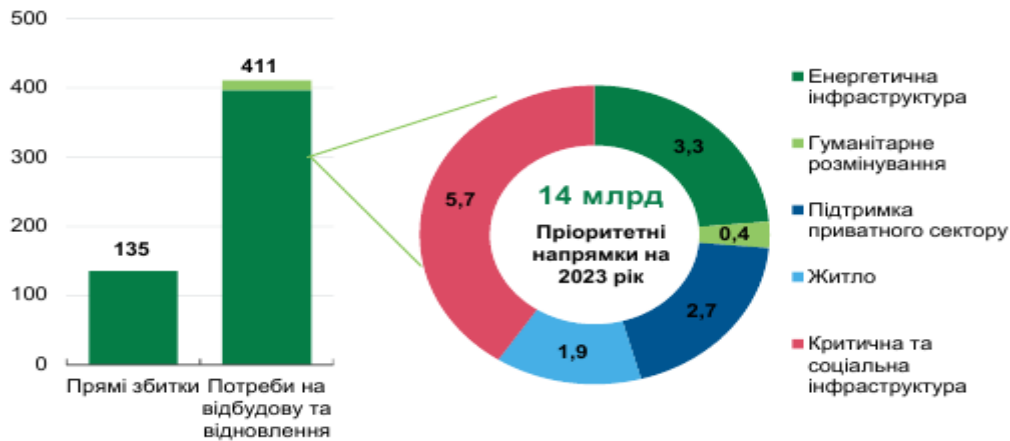

Рис. 3. Потреби на відновлення та відбудову, млрд дол. США

З рисунка 3 можна зробити висновок, що найбільш постраждала критична та соціальна інфраструктура. Таким чином, модель економіки військового часу, що характеризується м'якою фіскальною політикою, втратою активів і ланцюжків постачання та збуту в умовах отримання значної фінансової підтримки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В статті висвітлено актуальність вибору моделі економіки країни та її значення для економічного розвитку. Надано значення поняття «національна модель ринкової економіки» та відображено процес теоретичного формування моделі економіки України.

Висвітлено теоретичні недоопрацювання ліберальної моделі та непрацюючий механізм її саморегуляції, проаналізований розподіл доходів, що відображає соціальну нерівність. Наведено формування моделі перехідної економіки України, визначено її ознаки.

Відображено погляди вчених на модель розвитку економіки України та вплив на неї таких подій як Covid-19 та війна. Наведена еволюція моделей економіки України від ліберальної моделі до моделі в умовах військового часу. Визначений вплив на економіку Covid-19, а саме запуск процесів цифровізації та наведені галузі, в яким це може досягнути найбільшого ефекту. Охарактеризований негативний вплив, а саме падіння ВВП під час прямого вторгнення та отримання фінансової підтримки. Можна зробити висновок, що економічна модель змінювалася під впливом зовнішніх обставин та глобальних історичних подій.

На розвиток ліберальної моделі під час відбудови економіки України буде здійснюватися вплив ряду взаємопов'язаних проблем, таких як:

- диспропорція ринку праці, нестача трудових ресурсів (близько 5 млн людей виїхали з країни);
- проблеми з логістикою та транспортуванням (знищення складських приміщень, блокування портів;
- зниження попиту на продукцію підприємств (75% компаній повідомляють про значне зменшення попиту, при цьому 70% шукають нових клієнтів та канали збуту).

Все це вимагає нових підходів і можливо ліберальна модель ринку потребує перегляду. Водночас, в сучасних умовах погляди на саморегуляцію ліберальної моделі ринку не змінилися.

Конкуренція як центральна теза економічної ліберальної політики і служить джерелом прирощення нових знань і еволюції в сучасних умовах не може повністю виконувати завдання економічної системи суспільства. Будь-які варіації «невидимої руки ринку» часів Адама Сміта потребують перегляду і доопрацювання.

Тому можна зробити висновок, що ліберальна модель економіки характеризується соціальною нерівністю і може бути здійснений перегляд її використання, в напрямку пошуку альтернативних, більш оптимальних моделей.

Література

1. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка : навч. посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2008. 464 с.
2. Вербицька Г.Л. Еволюція економічних теорій національної економіки. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 682. С. 252–258.
3. Касьянова Н.В. Вплив пандемії COVID-19 на економіку України. Держава та регіони. 2021 р., № 6 (123). С. 14–20.

4. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. Razumkov centre. Київ. 2022 р.
5. Ушкаренко Ю.В., Чмут А.В. Тематично-термінологічний словник з дисципліни «Національні моделі економічних систем». Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2019. 40 с.
6. Макконел К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми и политика. М. : ИНФРА-М, 2005. 972 с.
7. Беляев О.О., Бебело А.С. Політична економія : навч. посібник. К. : КНЕУ, 2001. 328 с.
8. Oxfam Briefing Paper 2017: 2
9. Доклад о человеческом развитии 2021-2022. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf>
10. Юрчик Г.М., Самолюк Н.М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти. Демографія та соціальна економіка, 2016, № 3 (28) с. 133–145.
11. Баула О.В., Вісіна Т.М., Лютак О.М., Савош Л.В., Кравчук О.Я., Зелінська О.М., Полянська Т.О. ЕКОНОМІКС. Частина 1: Вступ до економікса. Мікроекономіка : навчальний посібник. Луцьк : «Волинполіграф», 2021. 320 с.
12. Лібертаріанство – ідеологія партії "Слуга народу": пояснення Стефанчука. https://24tv.ua/yaka_ideologiya_u_partiyi_sluga_narodu_poyasnennya_stefanchuka_n1157043
13. Вплив Covid-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку. Консенсус-прогноз № 52. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. <https://www.me.gov.ua>
14. Економіка України під час війни. Що відбувається з активністю бізнесу. Жовтень, 2022. <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-october/>

References

1. Hryniv L.S., Kichurchak M.V. Natsionalna ekonomika : navch. posibnyk. Lviv : «Mahnoliia 2006», 2008. 464 s.
2. Verbytska H.L. Evoliutsiia ekonomichnykh teorii natsionalnoi ekonomiky. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". 2010. № 682. S. 252–258.
3. Kasianova N.V. Vplyv pandemii COVID-19 na ekonomiku Ukrainy. Derzhava ta rehiony. 2021 r., № 6 (123). S. 14–20.
4. Rynok pratsi v umovakh viiny: osnovni tendentsii ta napriamy stabilizatsii. Analitychna zapyska. Razumkov centre. Kyiv. 2022 r.
5. Ushkarenko Yu.V., Chmut A.V. Tematychno-terminolohichnyi slovnyk z dystsypliny «Natsionalni modeli ekonomichnykh system». Kherson : Vyd-vo FOP Vyshemyrskiy V. S., 2019. 40 s.
6. Makkonel K.R., Briu S.L. Yekonomyks: pryntsyry, problemy y polytyka. M. : YNFRA-M, 2005. 972 s.
7. Bieliaiev O.O., Bebelo A.S. Politychna ekonomiiia : navch. posibnyk. K. : KNEU, 2001. 328 s.
8. Oxfam Briefing Paper 2017: 2
9. Doklad o chelovecheskom razvytyy 2021-2022. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf>
10. Yurchyk H.M., Samoliuk N.M. Otsiniuvannia dyferentsiatsii dokhodiv naseleennia Ukrainy z urakhuvanniam yikh tinovoi komponenty. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, 2016, № 3 (28) с. 133–145.
11. Baula O.V., Visyna T.M., Liutak O.M., Savosh L.V., Kravchuk O.Ia., Zelinska O.M., Polianska T.O. EKONOMIKS. Chastyina 1: Vstup do ekonomiksa. Mikroeconomika : navchalnyi posibnyk. Lutsk : «Volynpolihraf», 2021. 320 s.
12. Libertarianstvo – ideolohiia partii "Sluha narodu": poiasnennia Stefanchuka. https://24tv.ua/yaka_ideologiya_u_partiyi_sluga_narodu_poyasnennya_stefanchuka_n1157043
13. Vplyv Covid-19 na ekonomiku i suspilstvo krainy: pidsumky 2020 roku ta vyklyky i zahrozy postpandemichnoho rozvytku. Konsensus-prohnoz № 52. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. <https://www.me.gov.ua>
14. Ekonomika Ukrainy pid chas viiny. Shcho vidbuvaetsia z aktyvnistiu biznesu. Zhovten, 2022. <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-october/>